

U potrazi za „novom normalom”: Može li Srbija preživeti priznanje nezavisnosti Kosova?

Filip Ejodus, *Crisis and Ontological Insecurity – Serbia’s Anxiety over Kosovo’s Secession*, Palgrave Macmillan, 2019, 202 pp.

Monografija dr Filipa Ejodusa, docenta Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu, *Kriza i ontološka nebezbednost – anksioznost Srbije povodom secesije Kosova*, deo je edicije u izdanju Asocijacije za međunarodne studije Centralne i Istočne Evrope koja predstavlja viđenja međunarodnih odnosa naučnika iz ovog dela kontinenta. Knjiga svakako predstavlja značajan doprinos literaturi koja proizlazi i bavi se pitanjima Balkana, posebno pitanjem dugogodišnje srpske pozicije u odnosu na Kosovo i razlogom zbog koga ona i dalje vodi politiku nepriznavanja Kosova rizikujući tako materijalne interese i, čak, fizičku bezbednost. Odgovor se nalazi u onome što autor naziva „ontološka nebezbednost”, koja je duboko povezana sa identitetom zajednice i njenim glavnim identitetskim narativom. Utoliko knjiga predstavlja autorov pokušaj da objasni i racionalizuje naizgled iracionalnu politiku Srbije prema proglašenoj nezavisnosti tzv. Kosova, a koja je u stvari produkt potrage Srbije za ontološkom bezbednošću izgubljenom kada je došlo do kritične situacije vezane za secesiju Kosova kao ontičkog prostora Srbije. Upravo ova dva koncepta autor izdvaja kao poseban doprinos teoriji ontološke bezbednosti.

Za razliku od klasičnog argumenta realizma i generalno racionalističkih teorija međunarodnih odnosa da su države prevashodno zainteresovane za svoju fizičku bezbednost i opstanak i oslonjene na samopomoć, pristup ontološke bezbednosti bazira se na socijalno-konstruktivističkoj/ideacionoj argumentaciji subjektivnog doživljaja bezbednosti, interpretacije i identiteta zajednice. Ovde naravno i dalje govorimo o opstanku i samopomoći, samo drugoj vrsti opstanka u odnosu na fizički, duhovnom opstanku zajednice – bivstvu – koji je čini onim što ona jeste, te se stoga i govori o ontologiji, ontološkoj bezbednosti i ontološkoj samopomoći. Sam autor navodi da se njegova studija posebno bavi situacijama kada su države „preplavljene anksioznošću zbog svoje nesposobnosti da održe sopstvene samoidentitetske narative” (str. 1). Autor opisuje anksioznost kao unutrašnje previranje prilikom suočavanja sa nesigurnošću. Države, kao i pojedinci suočeni sa anksioznošću, često su spremne da žrtvuju fizičku bezbednost kako bi održale vlastitu predstavu o sopstvu i stabilne identitete koji im omogućavaju da održe kognitivnu kontrolu nad okruženjem, definišu svoje interese i održe osećaj svrhovitog delovanja, smatra autor knjige. U tom smislu ova knjiga pruža i teorijski doprinos nauci o međunarodnim odnosima.

Knjiga se sastoji od sedam poglavlja od kojih je prvo uvodno i poslednje zaključno. Drugo poglavlje bavi se teorijskim okvirom istraživanja i njegovim ključnim pojmovima: identitetom i ontološkom bezbednošću i njihovim objašnjenjima u filozofiji i sociologiji, da bi se autor zatim bavio kratkim pregledom uvođenja ovih pojmova u teoriju međunarodnih odnosa, pre svega kroz konstruktivistički pristup. Pregled ove literature omogućio je autoru da uoči neka polja koja do sada nisu bila u dovoljnoj meri obrađena u okviru teorije ontološke bezbednosti poput kritične situacije i ontičkog prostora koji omogućavaju razumevanja prelaska države iz stanja ontološke bezbednosti u stanje ontološke nebezbednosti. Autor posebno izdvaja dva doprinosa koja ova knjiga pruža ontološkoj teoriji bezbednosti. Prvi se odnosi na definisanje kritične situacije kao suštinske tačke prelaska iz stanja ontološke bezbednosti u stanje ontološke nebezbednosti kada se država suoči sa krizom oko četiri ključna pitanja ontološke bezbednosti – postojanje, ograničenost, odnosi i autobiografija. Suočena sa krizom oko ovih pitanja država postaje preplavljena kolektivnom anksioznošću koja slabi kolektivno delovanje i „vodi ka naizgled regresivnom, histeričnom ili čak šizofrenom ponašanju”, zaključuje autor (str. 2). U tim situacijama država će pokušati da zadovolji svoje potrebe ontološke bezbednosti kroz ponovno uspostavljanje svog identiteta i osećaja smirenosti odnosno predvidivog i očekivanog društvenog poretka koji proizlazi iz ustaljenih odnosa i obrazaca ponašanja sa značajnim drugim i stalnosti materijalnog okruženja. Drugi doprinos se odnosi na isticanje značaja materijalnog prostora za konstruisanje ontološke bezbednosti i samog identiteta države. Time se ova teorija značajno približava stanovištu kritičke geopolitike. Da bi vršili ovu ulogu stabilizatora ili uporišta nacionalnog identiteta materijalni prostori, koje autor naziva „ontičkim prostorom”, moraju biti povezani sa samim bićem države zbog čega predstavljaju „prostorni produžetak kolektivnog sebe koji uzrokuje da se državni identiteti čine jačim i kontinuiranijim” (str. 2). Time ontički prostor postaje neodvojivi deo bivstva države. Ova dva teorijska doprinosa analiziraju se na primeru ontološke nebezbednosti Srbije u odnosu na Deklaraciju o nezavisnosti Kosova kao ontičkog prostora Srbije. Bivajući deo ontološke bezbednosti Srbije, mogući gubitak Kosova, izaziva osećaj anksioznosti Srbije, zbog čega je svaka politička vlast vođena time da povрати osećaj sopstva i ontološke bezbednosti, čak i po cenu fizičke nebezbednosti ili materijalnih gubitaka, smatra autor.

Tema trećeg poglavlja je konstrukcija Kosova kao ontičkog prostora Srbije. U njemu Ejodus daje sažet istorijski prikaz nastanka kosovskog mita, njegove upotrebe za stvaranje Kosova kao ontičkog protora Srbije i načina da se, prema autorovom viđenju, opravda aneksija ili teritorijalna pretenzija Srbije koja se – budući da je bila blokirana za dalje širenje na Zapad zbog delovanja Austrije u Bosni – okrenula ka jugu i tzv. Staroj Srbiji. Prema autoru ovo konstruisanje se dešava u ranom 19. veku

sa oživljavanjem kosovskog mita i ubrzava se sedamdesetih godina istog veka usled promenjenih geopolitičkih okolnosti u Centralnoj Evropi, te nastavlja kroz 20. vek „konačno doprinoseći raspadu Jugoslavije koji i danas traje”. Tačno je da se anksioznost u Srbiji povećavala svaki put kada je bila suočena sa mogućim gubitkom Kosova, ali bi bilo analitički korisno da je autor napravio razliku o čijoj se anksioznosti radi i naznačio razliku između situacije kada država i njeno rukovodstvo vrše konstrukciju ontičkog prostora (ono što autor opisuje da se dešavalo tokom 19. veka) i reakcije društvenih grupa u suštinskim uslovima dekonstrukcije dotadašnjeg ontičkog prostora, a što se dešavalo tokom komunističke Jugoslavije do 1987. godine, a može se reći i nakon 2012. godine, kada je rukovodstvo države bilo to koje je suštinski vršilo dekonstrukciju a ne konstrukciju Kosova kao ontičkog prostora Srbije. Utoliko se ne može reći da je Kosovo kao deo „državnog projekta” konstruisano kao ontički prostor Srbije tokom čitavog 20. veka. Takođe, čini se da je autor malo pažnje posvetio bitnom elementu pitanja postojanja i bivstvovanja – slobodi. Bitka na Kosovu iz koje je kasnije proistekao mit vezana je za pad srednjovekovne srpske države pod tursku okupaciju i samim tim dalja borba za Kosovo kao i njegovo oslobođenje vezani su za osećaj konačnog oslobođenja Srbije od viševjekovnog okupatora. Zato je anksioznost povodom gubitka Kosova zapravo anksioznost vezana za osećaj gubitka slobode tj. ponovni pad u ropstvo. Ipak, autor u ovom delu kada govori o oslobođenju Kosova isto stavlja pod navodnike, smatrajući ga aneksijom.

Četvrto poglavlje obuhvata kratak istorijski pregled raspada Jugoslavije i srpske anksioznosti po pitanju Kosova koja započinje zbog postepene albanizacije Kosova od kasnih šezdesetih godina 20. veka i praćena slabljenjem i raspadom Jugoslavije, kao i ratom na Kosovu i intervencijom NATO-a 1999. godine. Ovde autor vrši klasifikaciju tri grupe aktera koji su doprineli ponovnom porastu anksioznosti Srbije po pitanju gubitka Kosova – jugoslovenskih disidenata poput Dobrice Ćosića i Mihajla Đurića, intelektualaca okupljenih oko Srpske akademije nauka i umetnosti i drugih kulturnih i naučnih organizacija i Srpske pravoslavne crkve, kao i kosovski Srbi – da bi zatim ova anksioznost krajem osamdesetih godina 20. veka zahvatila i državne organe vlasti i političke rukovodioce koje je tada počeo da predvodi Slobodan Milošević, što je rezultiralo ukidanjem nadležnosti autonomne pokrajine od ustavne reforme 1974. godine. Autor dalje obrazlaže kako je Kosovo potom stvarano kao ontički prostor kroz filmove i muziku i obeležavanje 600 godina od Kosovskog boja na Gazimestanu, te kako je poslužilo za mobilizaciju Srba u ratovima u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. Ono što je postalo sigurno to je da su, za razliku od prethodnog perioda, svi na srpskoj političkoj sceni devedesetih godina 20. veka – i Milošević i još više nacionalistička opozicija – usvajali ideju Kosova kao ontičkog prostora Srbije. U odnosu na sukob sa NATO-om koji je usledio, autor navodi da je

anksioznost povezana sa pitanjem postojanja u slučaju gubitka Kosova bila više zabrinjavajuća za Srbiju nego sigurni poraz od NATO-a, čime teži da potkrepi tvrdnju ontološke bezbednosti o tome da su države zabrinute za svoje bivstvo više nego fizičku bezbednost.

Peto poglavlje obuhvata korektan opis stavova i dešavanja vezanih za utvrđivanje konačnog statusa Kosova nakon 2000. godine, pri čemu su nove elite zadržale stari diskurs, i ključnu kritičnu situaciju – donošenje Deklaracije o nezavisnosti Kosova. Imajući u vidu četiri pitanja oko kojih se koncentriše koncept kritične situacije autor navodi da su Deklaracija o nezavisnosti Kosova i priznanja koja su usledila poljuljali poverenje Srbije u međunarodni poredak i evropsko društvo država, otvorila pitanje dalje dezintegracije Srbije i njenog fizičkog opstanka, izazvala osećaj usamljenosti i izdaje od strane pojedinih značajnih *drugih* koji su priznali nezavisnost Kosova – ali i potvrdili neka stara i uspostavili nova partnerstva sa onima koji to nisu – i poljuljali veru u postojanost ili „autobiografiju” Srbije kao suverene države. Novi narativ koji je trebao da odgovori na ova pitanja i umiri anksioznost nakon 2008. godine bio je da Srbija nikada neće priznati nezavisnost Kosova. Ejodus smatra da novi narativ omogućava Srbiji da načini „racionalne” izbore dok istovremeno čuva biografski kontinuitet.

Ova disonanca – iako fizički odvojeno, Kosovo nastavlja da bude deo identita Srbije što je posebno vidljivo i u procesu normalizacije odnosa Beograda i Prištine koji se odvija nakon 2011. godine – predmet je šestog poglavlja. Ontološka disonanca se ogleda u politici Srbije „i Kosovo i EU”, budući da ukazuje na to da Srbija nije spremna da se odrekne ni dosadašnjeg ni budućeg identiteta i pokušava da izbegne činjenicu da su ove politike u suštini nekompatibilne. Ovu politiku autor vidi kao vid ontološke samopomoći i kontrolni mehanizam anksioznosti zasnovan na izbegavanju. Ipak, sa započinjanjem razgovora o normalizaciji odnosa vidljiva je spremnost Srbije da se odrekne fizičke kontrole na Kosovu zarad ulaska u Evropsku uniju, ali ne i da prizna Kosovo, jer bi time narušila svoj identitet, čime i dalje izbegava da se suoči sa nekompatibilnošću ovih ciljeva.

Na kraju, možemo da zaključimo da u naporu da potkrepi tvrdnje o spremnosti države da žrtvuje materijalnu dobrobit i fizičku bezbednost zarad očuvanja ontološkog prostora i identiteta (sopstva), autor monografije objašnjava čitav raspad Jugoslavije srpskom anksioznošću po pitanju gubitka Kosova i porastom srpskog nacionalizma, te aktivnošću srpskih organa na Kosovu, koje naziva agresivnim i represivnim, što je, po njemu, ubrzalo proces zahteva za nezavisnošću jugoslovenskih republika i destabilizovalo federaciju.¹ Međutim, autor na taj način

¹ Ipak, u poslednjoj noti četvrtog poglavlja autor i sam navodi: „Zasigurno, dezintegracija Jugoslavije ne treba biti pripisana samo srpskim anksioznostima po pitanju Kosova”.

zanemaruje porast nacionalizama drugih jugoslovenskih konstitutivnih naroda, pa i samih Albanaca kao nacionalne manjine koja je takođe očekivala spori raspad Jugoslavije i težila da ostvari što bolju poziciju kada do tog raspada konačno i dođe, zatim istorijske korene težnje za nezavisnošću jugoslovenskih republika i nesaglasnost oko neophodnih političkih i ekonomskih reformi jugoslovenskog komunističkog sistema u uslovima kraja Hladnog rata i niza demokratskih revolucija koje su zadesile Evropu. Takođe, Ejduš zanemaruje ključnu stvar za teoriju o kojoj govori, a posebno prvo pitanje kritične situacije, a to je da je raspad svih tadašnjih federacija, slično kao u procesu dekolonizacije, kao i njihovo ujedinjenje bilo zasnovano na samoopredeljenju republika. Iako je povodom raspada Jugoslavije priznato pravo na samoopredeljenje naroda u smislu priznavanja zasebnog nacionalnog identiteta, ono nije uključivalo promene postojećih granica (važio je princip *uti possidetis juris*) – zbog čega nije bilo prihvaćeno da se pitanje nezavisnosti Kosova nađe na dnevnom redu Londonske mirovne konferencije o Jugoslaviji 1991. godine, a tadašnja SR Jugoslavija bila je priznata u postojećim granicama kao i sve druge republike bivše Jugoslavije u skladu sa načelima Badenterove komisije. Promena granica na taj način ostaje samo predmet uzajamnog dogovora dve strane, a načelo teritorijalnog integriteta je bilo primarno. S obzirom na prvo pitanje ontološke bezbednosti koje se tiče značaja izvesnosti društvenih odnosa i poretka za postojanje i normalno funkcionisanje države kritičnu situaciju sa kojom se suočila Srbija u stvari ne predstavlja primarno Deklaracija o nezavisnosti koju je donela grupa ljudi koja je sebe predstavila kao izabrane lidere naroda sa namerom da izazove političke posledice, a izvan postojećeg pravnog okvira na Kosovu i bez uticaja na njega (kako je to definisano Savetodavnim mišljenjem međunarodnog suda pravde iz 2010. godine), već priznanja takvog čina koja su usledila od strane drugih država subjekata međunarodnog društva. Upravo ta priznanja, a ne sama Deklaracija, predstavljaju raskid sa dotadašnjom praksom i načelima da je promena granica moguća samo uz uzajamni dogovor strana i samoopredeljenje republika. Referendumi o nezavisnosti delova teritorija do tada priznatih republika i deklaracije nezavisnosti su postojali i do tada, pa i u odnosu na Kosovo 1990. i 1991. godine, kada je samoprolašenu nezavisnost priznala jedino Albanija, ali kod novonastalih država u procesu dekolonizacije i nakon Hladnog rata ona nikada nisu u većoj meri priznata od strane drugih država, čime bi se konstituisalo novo stanje. I sam autor navodi da su ova nepriznavanja statusa Kosova kao jednakog u odnosu na druge republike Jugoslavije dovela kasnije do promene taktike kosovskih Albanaca koje su od miroljubivih postale nasilne nakon Dejtonskog mirovnog sporazuma, mada naglašavanjem obima nadležnosti koje je Kosovo steklo 1974. godine teži da izjednači njegov status sa republičkim. Čak ni bombardovanje SRJ nije dovelo do priznanja nezavisnosti Kosova, već je

Rezolucijom 1244 teritorijalni integritet SRJ potvrđen, što je u stvari ono što je omogućilo desekuritizaciju i normalizaciju odnosa Srbije sa okruženjem. Priznanja samoproglashene nezavisnosti Kosova predstavljaju kritične situacije koje su izazvale anksioznost i poremetile srpski osećaj sigurnosti i izvesnosti u društveni poredak pri čemu se, u skladu sa teorijom ontološke bezbednosti, lako može shvatiti srpski napor da se ovo ispravi tj. zašto Srbija traži ontološku bezbednost kroz rad na povlačenju priznanja Kosova i ponovnog uspostavljanja do tada važećeg načela da se promene granica mogu vršiti samo uz dogovor dveju strana, a ne jednostrano. Zbog takve neizvesnosti u pogledu međunarodnog poretka zapadne zemlje koje su priznale Kosovo težile su da taj slučaj predstave kao *sui generis* i time otklone anksioznost ne samo Srbije već i u Evropi, ali čini se da u tome nisu imale uspeha.

Takođe, autor navodi da je zarad istog cilja koji je Srbija težila da postigne „brutalnom policijskom i vojnom operacijom” ona 1999. godine bila suočena sa vojnom intervencijom NATO-a ponovo rizikujući svoja materijalna dobra i fizičku bezbednost. Pri tom Ejduš navodi i neke stavove koji nisu potkrepljeni izvorima podataka, posebno kada na primer navodi da je „(z)apadna međunarodna zajednica interpretirala pokušaje Beograda da slomi pobunu [OVK, prim. aut.] kao činove etničkog čišćenja i genocida” (str. 163). Ovo je posebno važno iz razloga što niko od srpskog rukovodstva nije optužen pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju, niti je država Srbija tužena niti je traženo savetodavno mišljenje od strane zapadnih zemalja pred Međunarodnim sudom pravde za genocid na Kosovu, za razliku od slučaja Srebrenice. Takođe, intervencija NATO-a u SRJ 1999. godine preduzeta je sa ciljem sprečavanja humanitarne katastrofe i zločina koji se ne mogu poistovetiti sa genocidom, a autor ne nudi ni bilo kakve medijske izvore koji bi potkrepili njegove navode.

Na kraju, možemo zaključiti da pored niza polemičnih stavova i simplifikacija iskazanih u emirijskom delu rada, teze vezane za teorijski doprinos i razvoj ontološke teorije bezbednosti predstavljaju najveći doprinos knjige *Kriza i ontološka nebezbednost – anksioznost Srbije povodom secesije Kosova* nauci o međunarodnim odnosima. Samim tim knjiga predstavlja dobar model istraživanja koji se može primeniti i na istraživanje anksioznosti na primer Evrope povodom aneksije Krima od strane Rusije, anksioznosti same Rusije povodom širenja NATO na postsovjetski prostor ili anksioznosti Nemačke povodom predloga o teritorijalnom razgraničenju etničkog prostora Srba i Albanaca.

Marina T. KOSTIĆ